

As obras particulares no Arquivo municipal de Betanzos (1931-1962)

ÁNGEL ARCAÏ BARRAL*

Resumo

Breve análise dos 3634 expedientes da serie de obras particulares do Arquivo municipal de Betanzos, datados entre 1931 e 1962, a través dos que poderemos comprender a evolución urbana da cidade, coñecer os proxectos máis destacados do momento e pór en valor un patrimonio arquitectónico que polo contexto da época non sempre é tan valorado como o doutras épocas precedentes.

Abstract

Brief analysis of the 3,634 files from the series of particular works of the Municipal Archive of Betanzos, dated between 1931 and 1962, through which we will be able to understand the urban evolution of the city, learn about the most outstanding projects of the moment and value an architectural heritage that context of the time is not always as valued as that of other previous times.

1.- Introducción

Durante o verán do 2021 tiven a sorte de traballar, grazas á empresa Xercode Media Software S.L., no Arquivo municipal de Betanzos. O obxectivo do traballo era describir parte da serie de obras particulares, unha das máis extensas de todo o fondo documental, e continuar o labor doutros investigadores e investigadoras que xa tiñan estudado, en conxunto ou en detalle, as diferentes licenzas de obras concedidas polo Concello de Betanzos ao longo da súa historia.

Mención especial merece o traballo de Mónica Vázquez Astorga *La arquitectura de los años treinta y cuarenta en Betanzos (A Coruña): Su compromiso con el ideario moderno* publicado nesta revista no ano 2008, que prosegue a estela doutros anteriores, como o asinado por Ignacio Cabano para referirse á arquitectura de González Villar (1985).

Neste caso, o proxecto comezaría coa descrición dos expedientes de 1931 e continuaría cronoloxicamente ata o remate do contrato, chegando no mes de setembro aos rexistros referidos ao ano de 1962, completando un total de 33 unidades de instalación descritas. Mais hai que ter en conta que a propia serie abarca máis de mil unidades de instalación, comezando os expedientes no primeiro cuarto do século XIX e sendo unha serie aínda activa que recibe documentación derivada do traballo diario da Administración municipal.

***Ángel Arcay Barral** (Betanzos, 1988) é licenciado en Historia pola Universidade de Santiago e mestre en Arquivos pola Universidade do Porto (Portugal). Dende xullo do 2022 ocupa o cargo de director da Biblioteca municipal Castelao de Betanzos, o Arquivo municipal de Betanzos e o Museo das Mariñas. Conta con varios anos de experiencia noutros centros documentais e entre as súas investigacións destacan as obras referidas ao Parque do Pasatempo, á historia local e ao caso das mulleres espontáneas, co que ven de gañar o VI Premio Hume de Investigación.

De primeiras, estes anos de posguerra non parecen os máis prolíficos para sacar adiante grandes obras de arquitectura e seguramente na memoria colectiva das betanceiras e betanceiros non sobresaen demasiados edificios desta época, mais isto seguro que ten relación co estilo arquitectónico que estaba en voga nese momento. Dende os anos vinte existía unha expansión do movemento racionalista, tamén coñecido por movemento moderno noutros países e liderados por iniciativas como a Escola da Bauhaus ou o arquitecto francés Le Corbusier. A diferenza de períodos anteriores, o estilo racionalista busca unhas construcións sinxelas e funcionais, afastadas da excesiva decoración doutras correntes, onde a preponderancia da razón na motivación da construción sería un dos seus piares. Este estilo, e incluso as súas peculiaridades galegas, tiveron gran importancia en cidades como A Coruña e moitos dos arquitectos que alí traballaban exportaron os seus ideais a moitas das obras betanceiras, deixando entre nós un regueiro de pequenas construcións xeométricas, sinxelas e, malia todo, moi chamativas.

Tal e como explican Vázquez Astorga (2008: 356) ou Agrasar (2001), a chegada das vangardas e deste estilo moderno foi máis formal que visual, e débenlle boa parte do traballo a arquitectos que se formaran nas correntes eclécticas e racionalistas do cambio de século mais que rapidamente se incorporaron á linguaxe —moderna como é o caso de Bescansa, Estellés, Rodríguez Losada, Tenreiro ou o propio González Villar—. A chegada da Guerra Civil supón un problema para o avance das obras destes arquitectos vinculados ao movemento moderno e inflúe a nivel xeral no traballo de moitos deles.

Aínda que é moi complexo acoutar unicamente nun estilo ou nunha corrente a todas as obras que se realizan na cidade de Betanzos, é interesante achegarse á contextualización que os teóricos fan sobre as circunstancias desta época, para explicar, por exemplo, que *el lenguaje funcional de la nueva vanguardia europea inició una renovación de la arquitectura gallega, hasta sufrir, como en el resto del panorama nacional, un estancamiento en posguerra. En los años cuarenta se produce una vuelta a una inspiración en los estilos históricos, principalmente en el pasado barroco, buscando una pretendida identidad nacional. Habrá que esperar, en el filo de los sesenta, para que se retome el interrumpido discurso arquitectónico moderno* (Vázquez Astorga, 2008: 357).

Non é o obxectivo deste traballo facer un complexo estudo das circunstancias arquitectónicas que se teñen dado no Betanzos do século XX nin o estudo técnico das diferentes edificacións, como si que teñen feito outros autores, senón que a razón do estudo será presentar as liñas principais da documentación no referido á presenza de arquitectos, á expansión urbana dese momento ou ás motivacións de moitas das obras para poder facilitar, agardamos que nun futuro próximo, a realización de novas investigacións que afonden neste senso.

2.- Os arquitectos

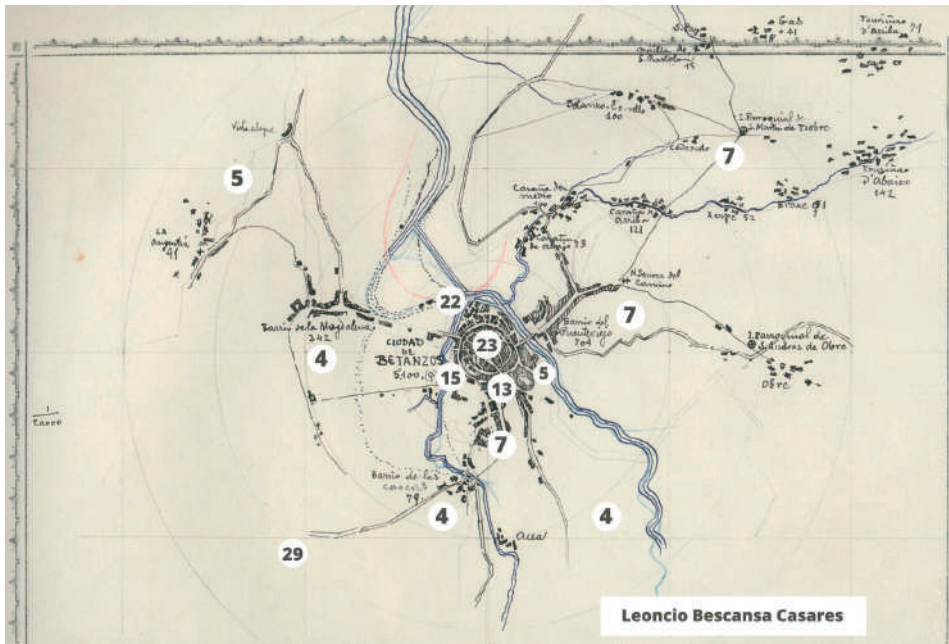
Moitas das liñas que decoren o Betanzos de posguerra virán dadas polo traballo dos arquitectos que proxectaron as súas obras na cidade. Hai que ter en conta que de todos os procedementos que aparecen nos expedientes descritos, a inmensa maioría fan referencia a obras menores, amaños puntuais das casas, peche de leiras ou reparacións de alpendres. En porcentaxe serán moi baixos os exemplos de obra de nova planta que se vaian a

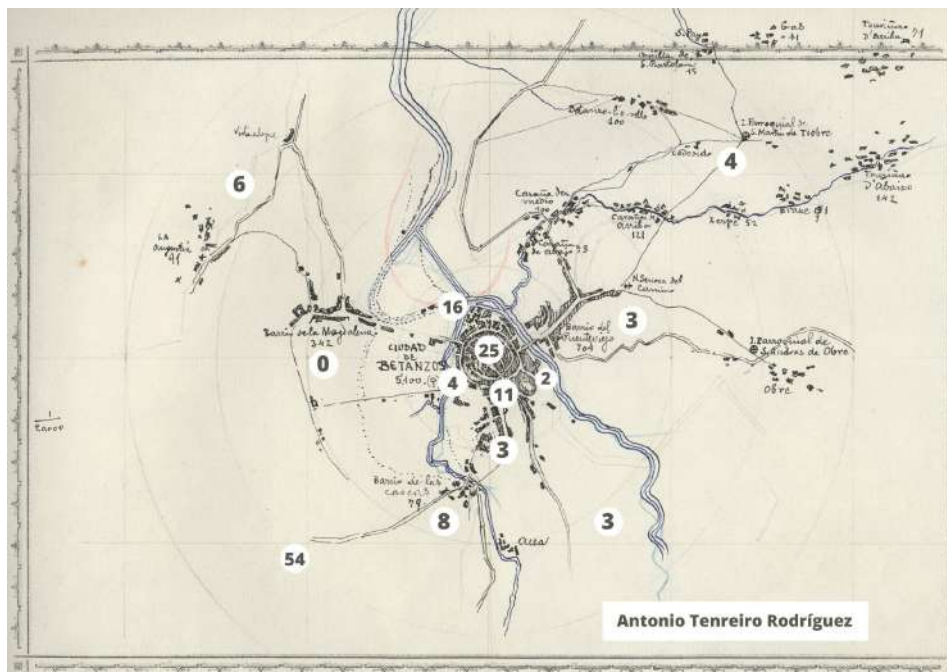
construír neste período, pero seguindo as biografías dos arquitectos que se acheguen a Betanzos poderemos comprender algo máis da tradición construtiva deste tempo.

Os dous arquitectos que máis traballan na cidade durante estes anos son Leoncio Bescansa e Antonio Tenreiro, con case 150 obras cada un deles. A maiores, Peregrín Estellés, man dereita de Tenreiro en boa parte das súas obras, asinou oito proxectos na cidade garela, todos na década dos anos corenta. Tanto Bescansa como Tenreiro son dous exemplos de arquitectos que beben da obra doutros colegas modernistas para acabar engrosando o grupo do eclecticismo e, de forma lóxica, ir evolucionando cara postulados racionalistas.

Leoncio Bescansa Casares proxecta en Betanzos un importante número de vivendas en Infesta ou na Avenida Jesús García Naveira, das que algunhas aínda persisten na actualidade, sobre todo na parte baixa da rúa. Conta tamén con encargos como o de construír unha vivenda de labradores no camiño de carro que vai da Magdalena á fonte da Cangrexreira, para Gumersindo Teijeiro Loureda; asina tamén unha edificación singular da cidade como é a vivenda-oficina de Enrique del Río Carreró na antiga estrada de Herves a Fontán, no chamado Camiño da Estación, ou encárgase da construción, a petición de Andrés Vasco Vázquez, do edificio destinado á industria de serrar madeiras nos xuncais próximos á estación de ferrocarril.

A través deste mapa (fig. 1) poderemos ver como están distribuídas as obras de Leoncio Bescansa nesta época, chamando a atención especialmente o número de obras realizadas en Infesta —e que para o caso consideramos tamén cas de Montellos, Requián, Vila de Suso, Xanrozo e Guiliade— contando un total de 29 intervencións nesta parte do municipio.

Por cantidade, os dous seguintes lugares nos que proxecta máis obras son as rúas do casco histórico e do barrio da Ribeira, con 23 e 22 obras respectivamente, seguidas das 15 obras realizadas na rúa do Valdoncele e as 13 realizadas na praza do Campo e o seu contorno —Avenida Linares Rivas e rúa do Rollo—.

Serán similares os datos de Tenreiro (fig. 2) canto á dispersión das súas obras, chamando a atención especialmente os datos referidos para todo o terreo que ocuparían os lugares de Infesta, Montellos, Requián ou Guiliade, onde supera o medio cento de intervencións, case duplicando os datos de Bescansa. Non hai dúbida de que toda esa zona do municipio acadou neses anos un crecemento e unha urbanización que ata o momento nunca tivera, coa instalación tanto de vivendas como de negocios e, especialmente, de industrias. O único dato no que difiren entre os lugares nos que máis traballan é que Bescansa ten moita máis presenza na rúa do Valdoncele, onde Tenreiro só traballa en catro ocasións.

Hai logo catro arquitectos que non superan a vintena de proxectos —Juan González Cebrián (19), Santiago Rey Pedreira (18), José María Iglesias Atocha (16) e Antonio Vicéns Moltó (14)— que serían os que acadan unhas cotas de representación maior nas porcentaxes de obras particulares no municipio.

Cebrián e Rey asinan na cidade da Coruña varios proxectos conxuntos e non hai dúbida en destacar a Santiago Rey Pedreira como unha das figuras máis destacadas do movemento racionalista na súa época.

De toda esta listaxe hai un dato que non é pouco importante e é que Rey Pedreira,

Tenreiro, Gónzalez Villar, Moltó e Iglesias Atocha foron durante parte da súa traxectoria, arquitectos municipais da cidade da Coruña, o que fala tamén da súa calidade e do seu peso dentro do panorama arquitectónico galego. Pola súa banda, Bescansa foi tamén arquitecto municipal en Lugo e Santiago de Compostela (así como de Córdoba e outras institucións galegas de ámbito provincial ou eclesiástico); Estellés foi o encargado de dirixir as obras do Ministerio de Facenda na Coruña durante máis de tres décadas; Nemesio López encargouse da arquitectura ferrolá durante varios anos e Rodríguez-Losada foi a cabeza visible da arquitectura da Deputación da Coruña durante corenta anos¹.

Arquitecto	Número de proxectos
Leoncio Bescansa	145
Enxeñeiro Escribano Blesa	11
Peregrín Estellés	8
Enxeñeiro Fernández Manso	11
Juan González Cebrián	19
Rafael González Villar	1
José María Iglesias Atocha	16
Nemesio López Rodríguez	13
Manuel Andrés Reboredo López	5
Santiago Rey Pedreira	18
Eduardo Rodríguez Losada	6
Enxeñeiro Agrónomo J. Rodríguez Sardiña	1
Antonio Tenreiro	139
Antonio Vicens Moltó	14

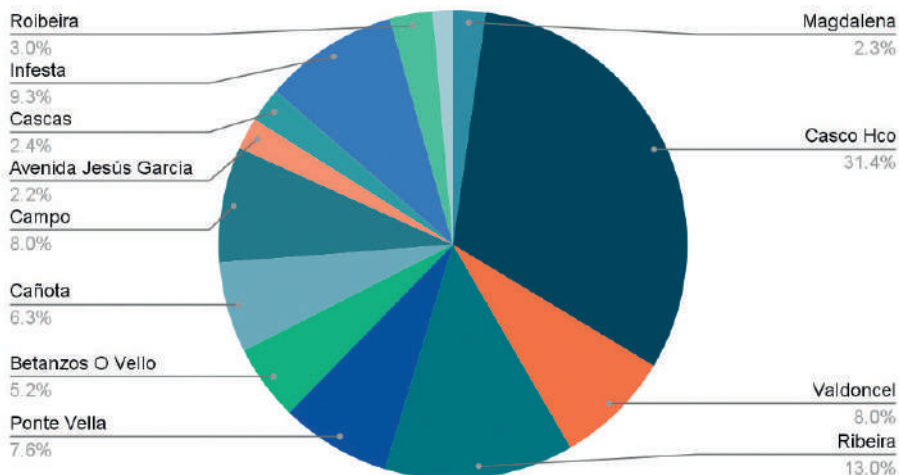
Ao estudo desta realidade arquitectónica betanceira haberá que sumarlle a contribución de varios enxeñeiros que tamén asinan proxectos de construción. Un será o realizado polos enxeñeiros agrónomos Escribano Blesa e Fernández Manso, encargados de construír unha vivenda rural con bodega na finca do Carregal, propiedade de Jesús Carro Becerra, dentro dun programa do Ministerio de Agricultura e do Instituto Nacional de Colonización. Outro proxecto asinado por un enxeñeiro será o que rubrique J. Rodríguez Sardiña para cumprir a vontade de Raúl Fernández Meás, en representación da S.A. Española de Fomento del Lúpulo, para construír o antigo secadoiro de lúpulo na estrada a Madrid.

3.- As localizacións

Seguindo coa división neses grandes grupos que empregamos para os mapas de Bescansa e Tenreiro, podemos dicir que as variables para un resumo xeral das intervencións que houbo en Betanzos neses anos, entre 1931 e 1962, non difire demasiado das localizacións nas que foron contratados eses arquitectos.

Como as propias obras non inclúen unicamente a construción de edificacións de nova planta senón que tamén contempla todo tipo de amaños, é lóxico pensar que habería máis intervencións naqueles barrios máis populosos. A grosso modo, podemos establecer as seguintes porcentaxes:

Obras particulares (1931-1962)

O lugar que conta con máis intervencións é o propio casco histórico, a antiga cidade amurallada, que acubilla un milleiro de intervencións tanto nas vivendas como nos locais comerciais que abarrotaban as antigas rúas gremiais betanceiras. Destacan exemplos como o asinado por José Granero Lagoa, que solicita autorización para reformar a fachada da casa e construír dous escaparates no número 45 da antiga rúa José Antonio Primo de Rivera, instancia que acompaña dunha fotografía, algo non moi habitual nas solicitudes. Con varias fotografías da Porta do Cristo tamén presenta Francisco Sanmartín Rivas a solicitude para restaurar a casa número 102 da rúa da Ribeira e a propia porta. Outros comercios que fan melloras son a farmacia Couceiro, que en 1941 quere reformar a fachada do depósito farmacéutico ampliando o proxecto formulado por Leoncio Bescansa; o antigo comercio Álvaro Juan, onde o seu propietario presenta varias solicitudes para mellorar o local; ou José Brea Fraga que solicita reformar o posto número 38 do mercado para instalar nel unha carnicería.

O segundo lugar da vila no que se realizan máis intervencións é o barrio da Ribeira, contemplado este como a suma tamén do peirao e a travesía da Mariña, aínda que non chegan a ser medio milleiro de obras, a metade se o comparamos coas rúas da cidade amurallada. Para esta zona, ademais das melloras nas vivendas e construción de varios edificios que aínda se conservan na actualidade, atopamos obras de interese como a

solicitada por Victor García Castiñeiras para que lle concedan un galpón do Matadoiro para instalar unha “máquina universal para el preparado de madera y otros bancos de trabajo” ou o de María Alonso Lorenzo que ten a intención de construír unha fábrica de bloques vibrado nesa mesma zona. No contorno do Matadoiro tamén quererá instalar unha fábrica de elementos de formigón vibrado Enrique del Río Carreró, outra das figuras principais da arquitectura betanceira neste período, por ser o responsable municipal desta cuestión. Haberá tamén tres expedientes da empresa Serrerías del Mandeo S.L, solicitando permisos para construír galpóns ou un garaxe nos xuncais.

E como xa advertimos, o terceiro punto do municipio que máis obras concentra sería o entramado formado polas parroquias de Santiago de Requián e Santo Estevo de Pielada, sumando case trescentas peticións de obras, moitas delas de obra nova, especialmente na zona de Infesta. Nesta zona tamén haberá varias solicitudes para construír almacéns e naves industriais, destinadas á fabricación de viño ou ao serradoiro de madeiras, onde chega a intervir Peregrín Estellés. Entre as obras de menor envergadura gustárame destacar a solicitada por Antonio Arcay Fernández, o meu bisavó, que en 1944 solicita construír a súa casa no lugar de Montellos, con proxecto de Leoncio Bescansa, e dez anos despois pide permiso para transformar a palleira de madeira por outra de ladrillo que se conservou ata fai uns anos.

Seguindo a orde das intervencións, o barrio que ocupa a cuarta posición desta clasificación sería o do Valdoncele, complementado coas casiñas da Galera e da Feira Nova. Trátase dun barrio que non mudou demasiado a súa fisionomía, máis alá das modificacións producidas pola destrución da antiga Ponte Nova, desaparecendo varios edificios que convivían pegados ao tramo inicial da ponte. Boa parte dos arquitectos mencionados anteriormente traballan neste lugar e destacan obras como as melloras realizadas por Juan Migal Docampo, José López González ou Francisco Porto Porto nas súas bodegas, xa que a zona da Galera aínda conserva na actualidade a súa relevancia dentro do mapa vitivinícola betanceiro coas súas adegas do viño do país.

O quinto lugar é o ocupado por todas as obras que se realizan na praza dos Irmáns García Naveira e o seu contorno máis inmediato, a Avenida Linares Rivas e a rúa do Rollo, da Alhóndiga ou de Arxentina, unha zona que naquel momento aínda non acadara o desenvolvemento urbanístico que ten na actualidade. Nesta zona concéntranse todas as obras en cafeterías que existen nese momento, como a solicitada por Josefa Turrau Bugallo para reformar o café Universal no número 10 da Avenida Linares Rivas; as que pide Francisco Lousa Dapena para mellorar a cafetería do Liceo Recreativo; a de Celestino Luís Crespo para o Bar Cheiño do número 2 da Avenida Linares Rivas ou a de Marcelino Álvarez Dopico para reformar o mostador do quiosco onde está instalado o Bar Maíno. Hai tamén expedientes para obras realizadas en establecementos emblemáticos da cidade e que están situados nos soportais da praza do Campo, como son o Capitól ou o Casanova, ou outros como o Ideal ou o Chirri. Existe tamén unha solicitude acompañada de fotografía presentada por Antonio Blanco Viñas para poder colocar unha vitrina de madeira e cristal, con iluminación fluorescente interna, para expoñer propaganda do cine e fotografía, no ángulo interior dos soportais, aparecendo parte da antiga casa de Águeda García Iribarne, que tamén solicita nun expediente facer o peche da súa finca. Do seu

irmán, de Juan Jesús García Iribarne, existen algunhas solicitudes, como a que rexistra para construír dous miradoiros no alto da casa número 8 da praza dedicada ao seu pai e ao seu tío.

Seguramente un dos expedientes máis senlleiros deste fondo será o que se crea coa solicitude de Agustín Concheiro Golpe en 1946 para contar ca autorización que o levará a construír, baixo o proxecto de Peregrín Estellés, a pista de baile que xestionou na Avenida Linares Rivas, coñecida popularmente como pista Rey Brigo.

Segundo o volume de intervencións realizadas, o seguinte barrio sería o que chamaremos da Ponte Vella, que comprende todo o terreo entre a Ponte Vella e a Igrexa dos Remedios, é dicir, a rúa de Saavedra Meneses, a praza de Enrique IV ou a rúa da Nosa Señora do Camiño, reunindo case duascenas cincuenta obras particulares neste territorio. Antecede na lista ao contorno de Betanzos O Vello (Touríñao, Xerpe, Braxe, etc.) que conta con cen licenzas concedidas menos e nas que predominan sobre todo as peticións para melloras relacionadas cas tarefas agrícolas como poden ser a construción de alpendres ou hórreos, a construción de galiñeiros ou a hixienización e saneamento das casas.

Cuns datos similares atoparíamos a todo o conxunto da Cañota, a rúa das Monxas, os Ánxeles ou a Cruz Verde, onde ademais das obras habituais, existen peticións para mellorar o convento, para o cine Capitol e, sobre todo, para mellorar a condución das augas nesa zona.

O seguinte conxunto sería o composto pola Avenida de Castela e a súa baixada ata Roibeira, que malia non chegar ao cento de proxectos si que conta con obras de consideración, como a que xa vimos para construír o secadoiro de lúpulo ou varios amaños no local da Casilla.

Por número de obras o seguinte conxunto será o do barrio das Cascas, onde case todos os encargos son para reformas ou construcións de vivendas, e aparecen tamén solicitudes como a de Avelino Souto Martín para construír un almacén no número 10 da avenida Jesús García Naveira e que remataría instalando o seu negocio ao lado da fonte das Cascas.

Para a avenida dedicada ao filántropo existen unhas setenta obras rexistradas, nas que tamén destacan os proxectos realizados por Juan Jesús García, como a construción do hórreo nas hortas do Frade, na parte posterior do seu garaxe localizado na avenida, así como algunhas melloras para esta instalación que posuía anteriormente o seu tío Jesús García Naveira. Desta época serán tamén varios dos edificios racionalistas da parte alta da rúa, como aínda rezan as datas na súa fachada, xa estudados nesta revista por Mónica Vázquez Astorga (2008).

En cantidades similares á avenida Jesús García Naveira e ao barrio das Cascas estará o da Magdalena, concentrando neste perímetro as construcións realizadas na Avenida da Coruña, na avenida Fraga Iribarne, na Condomiña, na Cangrexreira e na zona da estación do ferrocarril. Neste apartado estarán as propostas realizadas por Andrés Vasco

para a construción e posterior mellora do serradoiro de madeiras, varios expedientes das Industrias Núñez solicitados por José Núñez Lisarrague, entre eles o do peche da finca da súa industria ou a construción dun transformador eléctrico; outra de Antonio Núñez Piroto para ampliar as oficinas do serradoiro mecánico pertencente tamén á familia; ou as de Agustín Núñez Corral para diversas melloras na fábrica.

Nese novo ensanche da Magdalena tamén haberá espazo para novas industrias, como a instalada por Manuel Rey Ruanova, que en 1949 solicita construír un galpón para destinar a taller na rúa da Magdalena, no que gardar os coches que vaia reparar. Outra familia importante neste lugar será a dos De la Fuente Nistal, das que hai memoria de varias solicitudes para mellorar as vivendas familiares na parte traseira do parque municipal.

Entre as obras de menor importancia haberá que destacar os das melloras nas casas, como o que asinou a miña avoa, María López Salorio, en nome do seu pai, Antonio López Taboada, para refacer o piso do balcón da fachada posterior da casa número 8 da rúa da Magdalena. Catro anos antes, en 1941, o meu bisavó tiña solicitado reparar o tellado da súa bodega sita na mesma casa.

Por último, a zona que conte con menos intervencións, será a que combina o lugar das Angustias con Illobre e Castro Pontellas, que non chega ao medio cento de intervencións. Entre as máis curiosas destacan a solicitada por Manuel Lauda Arcay para transformar en cuadras unha bodega do lugar da Torre de Illobre, propiedade da Condesa da Maza.

Lugar	N.º obras
Alhóndiga, Rúa da	18
Ana González, Rúa de	73
As Angustias	3
Ánxeles, Rúa dos	29
Arxentina, Rúa	54
Betanzos O Vello	14
Brabío	11
Braxe	11
Camiño da Estación	1
Campo da Feira	5
Cañota	25
Caraña	82
Casas Novas	14
Casas Vellas, Praza	1

As Cascas	75
Castela, Avenida de	78
Castro de Unta, Rúa	5
Castro Pontellas	32
Castro, Rúa do	4
Cervantes, Rúa de	43
Condomiña	5
Cruz Verde	36
Enrique IV, Praza de	33
Feira Nova	2
Fonte de Unta, Rúa	4
Fraga Iribarne, Avenida	1
Galera, Rúa da	21
Graña	8
Guiliade	51
Illobre	3
Infesta	192
Irmáns García Naveira, Praza	139
Jesús García Naveira, Avda.	69
Lanzós, Rúa de	21
Linares Rivas, Avenida	33
Magdalena	53
Manuel Naveira, Rúa de	28
Mariña, Rúa da	120
Méndez Núñez	71
Montellos	3
Monxas, Rúa das	61
A Nosa Señora do Camiño	48
Nova, Rúa	66
Pardiñas, Rúa de	61
Peirao, Praza	4
Peixaría	23
Ponte Nova	12
Ponte Vella	2
Pozo, Rúa do	4
Primo de Rivera, Rúa de	16
Progreso, Travesías do	33
Quiroga, Rúa de	54
Ribeira	287

Rivalta (Pontellas)	3
Roibeira	4
Roldán, Rúa de	70
Rollo, Rúa do	7
Rúa Mandeo	56
Saavedra Meneses	101
San Francisco	6
Sánchez Bregua	81
Sánchez de Taibo, Rúa de	31
Santa María, Rúa de	69
Santiago, Rúa de	8
Tiobre	10
Torre, Travesía da	27
Touriñao de Abaixo	28
Touriñao de Arriba	7
Travesa, Rúa	219
Valdoncel	224
Viúxe	1
Xanrozo	27
Xeneral Franco, Praza do	17
Xerpe	13

4.- As obras

Como xa avanzamos, non todos os expedientes contemplan a construción de novas vivendas e edificios, nin van acompañados de planos e fotografías que ilustren graficamente as melloras vividas na cidade. A inmensa cantidade dos documentos que forman parte da serie recollen a solicitude e o permiso para realizar obras de menor importancia no interior das vivendas, para ir adaptando as súas casas á modernidade e aos novos hábitos hixiánicos.

Facendo unha busca rápida na base de datos creada podemos atopar que existen máis de douscentos expedientes que reflicten directamente a realización destas obras menores nas casas, seguidos en importancia polas obras de saneamento, xa que a partir do ano 1941 hai un interese especial por mellorar as condicións das casas, dos residuos que xeraban e da acometida das augas. Estes datos terán relación cos case setenta expedientes que hai referidos á acometida de augas das casas, xa sexa a través do entramado municipal ou de pozos que tamén aparecen nas solicitudes. E é que as normas da época comezan a incidir na necesidade desta mellora en todas as residencias, por iso haberá tamén case setenta expedientes que fagan referencia á necesidade de realizar obras para facer chegar a auga potable ás casas.

As construcións de obra nova rexistrada non chega aos douscentos casos, e resultan interesantes tamén os 58 documentos que fan referencia á reconstrución da vivenda.

Non hai que esquecer a tradición agrícola de Betanzos, por iso termos como “finca”, “hórreo” ou “alpendre” serán unha constante nas solicitudes presentadas ante o Concello de Betanzos. E pola contra, a tradición gremial, como xa comentamos, aparece recollida no importante número de comercios que solicitan melloras para mostradores, escaparates ou baixos comerciais da vila.

Nas melloras das cociñas, o máis habitual é a instalación das cociñas bilbaínas e só haberá unha petición que exprese directamente a necesidade de instalar unha cociña de gas. Será a presentada por Tomás Pérez do Porto no ano 1960 para a súa casa da rúa do Valdoncel.

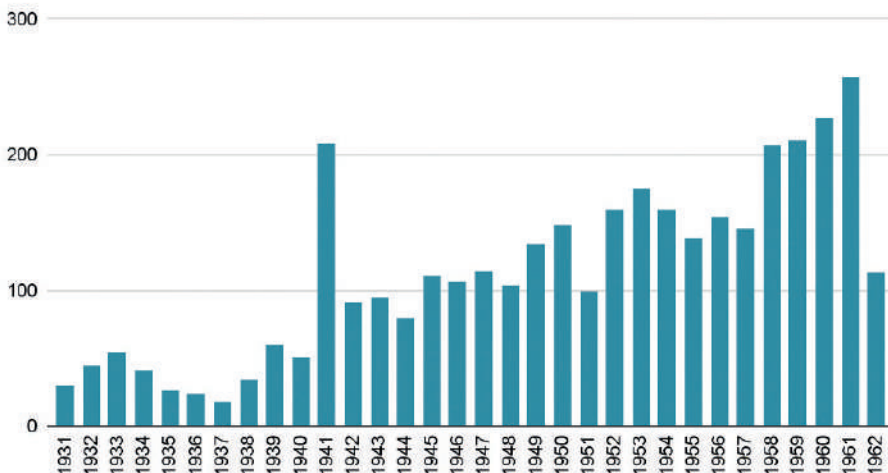
Tipo de proxecto	N.º obras
Obras na casa	210
Saneamento	206
Construír unha casa	191
Finca	152
Cociña	141
Reforma	138
Auga potable	103
Bodega	78
Peche	78
Escaparate	69
Acometida	67
Reconstruír a casa	58
Mostrador	51
Alpendre	48
Cuadra	44
Galpón	40
Industria	40
Comercio	29
Cheminea	23
Construír un edificio	21
Demoler	20
Forno	19
Instalar unha cociña bilbaína	17
Reparar a casa	11
Cine	7
Lúpulo	5
Casa de comidas	2
Reconstruír edificio	1

5.- A evolución

Outra variable que pode resultar de interese para analizar este tipo de expedientes é a súa evolución ao longo dos anos, xa que se incrementan parcialmente o número de solicitudes co avance dos tempos. Isto trátase dun dato que hai que coller con certa cautela, xa que o número de expedientes non irá unicamente ligado á prosperidade económica que permita realizar novas obras na cidade, senón que terá que ser entendido xunto á burocratización de moitos trámites ante as autoridades, á realización de melloras no urbanismo local —como a canalización das augas, onde as obras de saneamento iniciadas sobre todo a partir de 1941 marcan un claro auxe das peticións nun ano no que só hai unha ducia de construción de nova planta— ou ás propias circunstancias de cada momento, sendo menor as obras solicitadas nos anos do conflito bélico e nalgúns anos de posguerra en comparación co desenvolvemento económico do franquismo nos anos cincuenta.

A representación visual poderíamos establecela do seguinte xeito, sendo unha evolución practicamente progresiva ao decorrer dos tempos:

Evolución temporal das obras

6.- Conclusións

En definitiva, os expedientes de obras particulares permiten analizar a evolución practicamente diaria do crecemento da nosa cidade. A través das diferentes peticións dos veciños de Betanzos podemos comprender os cambios nas rúas e a modernización progresiva da nosa arquitectura. Por sorte, esta serie do arquivo municipal está practicamente descrita na súa totalidade, restando a día de hoxe uns poucos expedientes dos anos sesenta sen analizar, polo que resulta unha ferramenta sumamente interesante tanto para a xestión administrativa como para a investigación histórica.

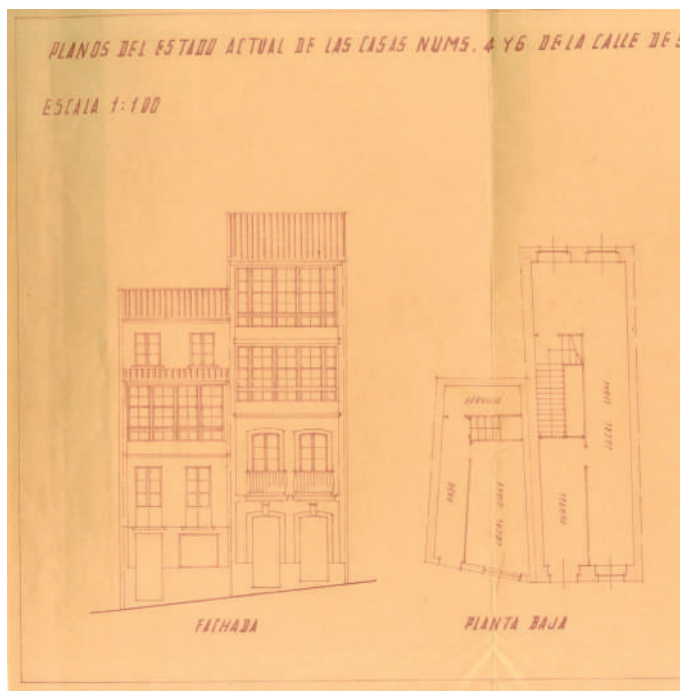
Foto da instancia presentada por Antonio Blanco Viñas solicitando permiso para colocar unha vitrina de madeira e cristal, con iluminación fluorescente, para expoñer propaganda do cine (AMB c.636_01)

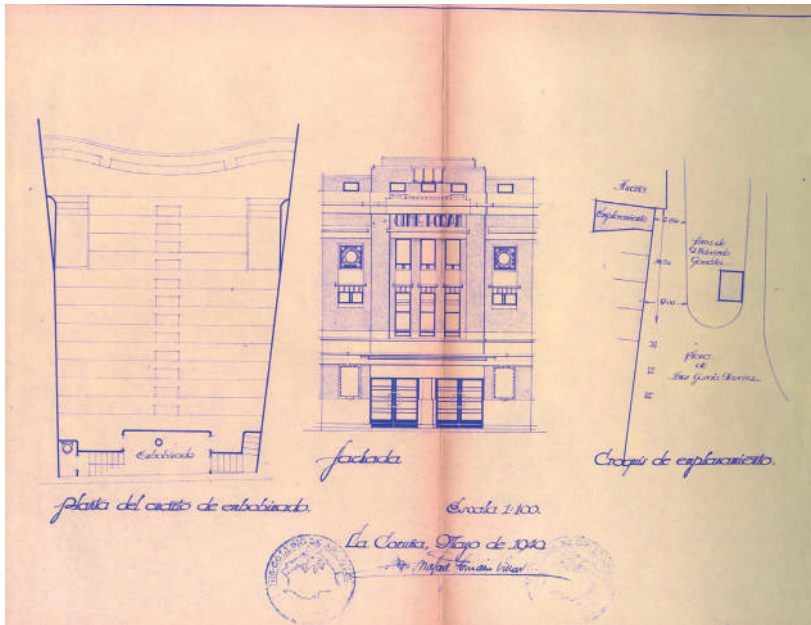
Fotografía da fachada que pretendía reformar José Granero Lagoa para construír dous escaparates no número 45 da rúa Travesa (AMB c.642_106)

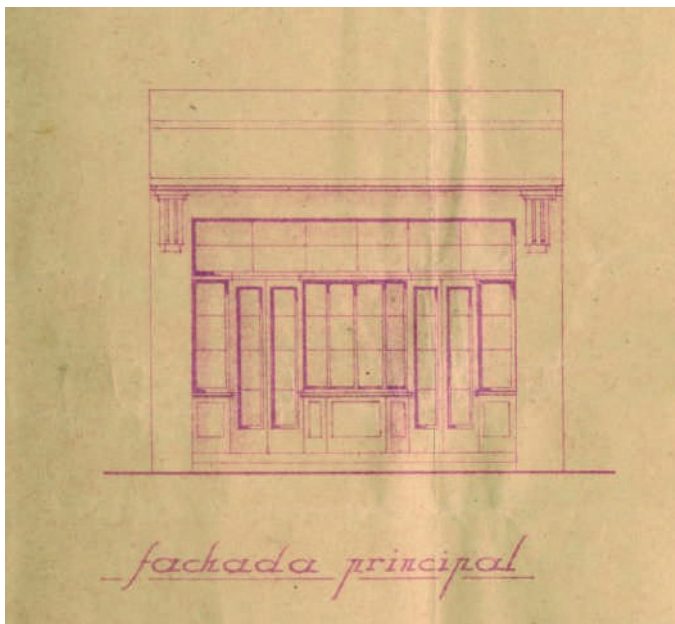
Fotografía dos escaparates que pretende reformar Luís Sánchez Carro no número 10 da antiga rúa Méndez Núñez (AMB c.641_89)

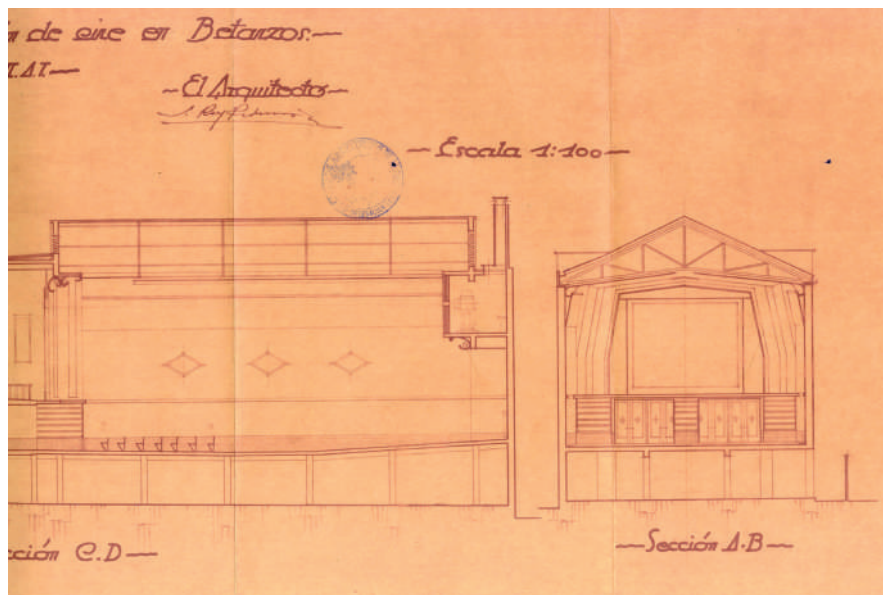
Plano da instancia presentada polos señores herdeiros de Hijos de A. Núñez solicitando autorización para construír unha casa de cinco plantas nos números 4 e 6 da rúa Sánchez Bregua

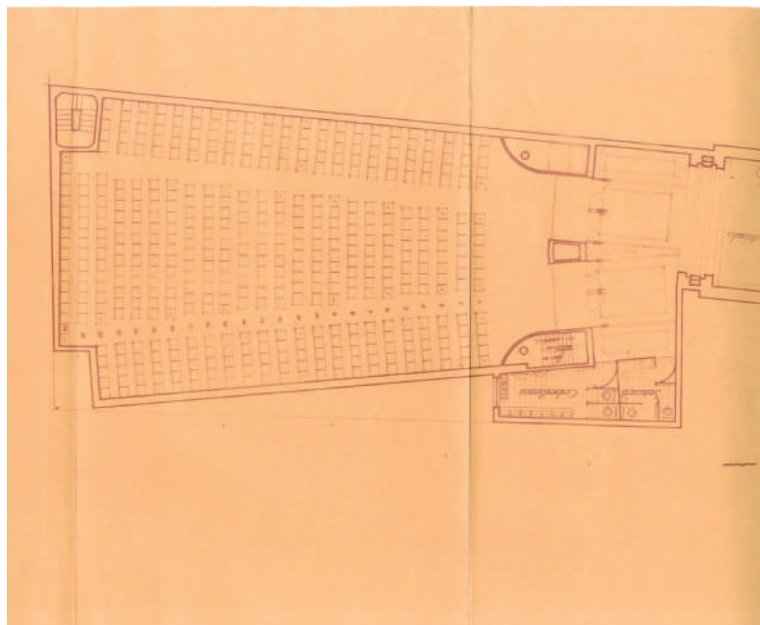
Plano do cine que pretendía construír Antonio Blanco Viñas nos números 5A e 5B da rúa dos Anxos (AMB, c.617_01)

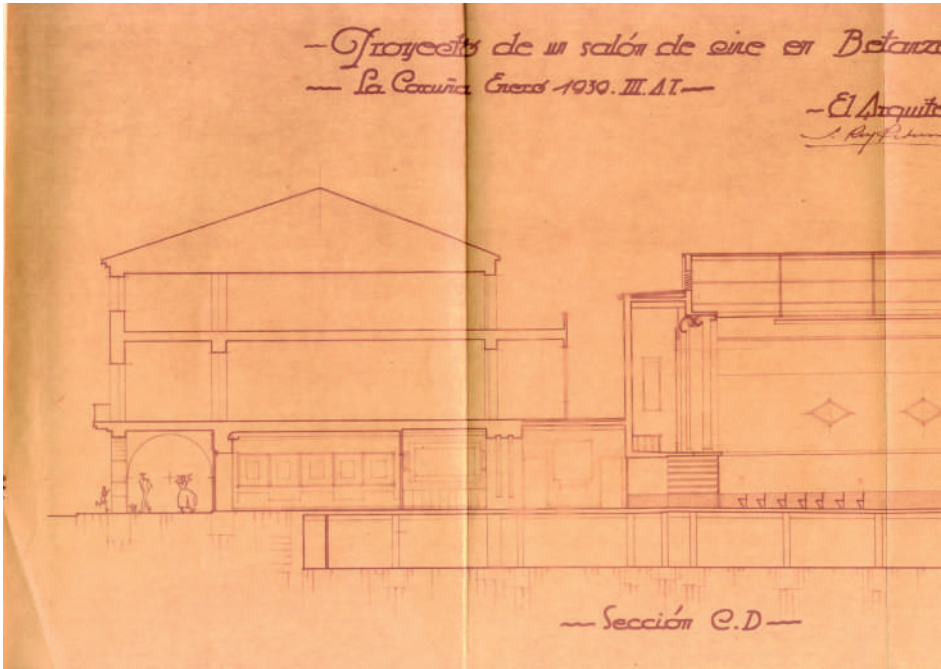
Plano do proxecto de Agustín Concheiro Golpe para construír un edificio destinado a pista de baile na Avenida Linares Rivas, con proxecto de Peregrín Estellés (AMB c.623_102)

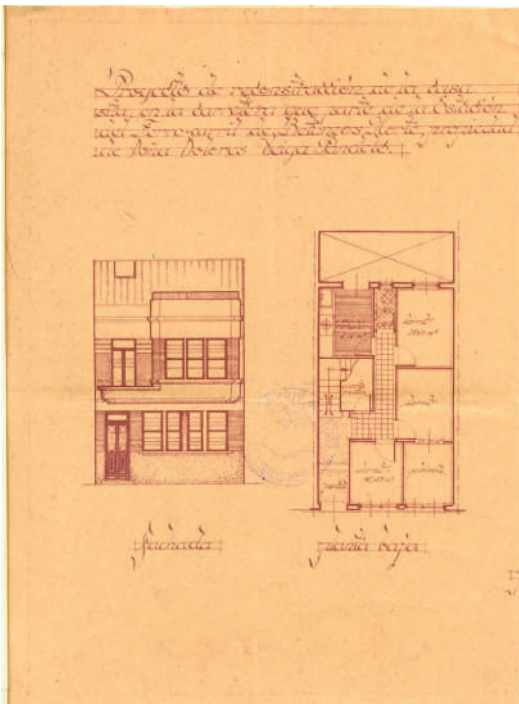
Plano do proxecto de Raimundo Montes Navaza para construír un cine na praza dos Irmáns García Naveira, con proxecto de Santiago Rey Pedreira (AMB c.3404_01) (1)

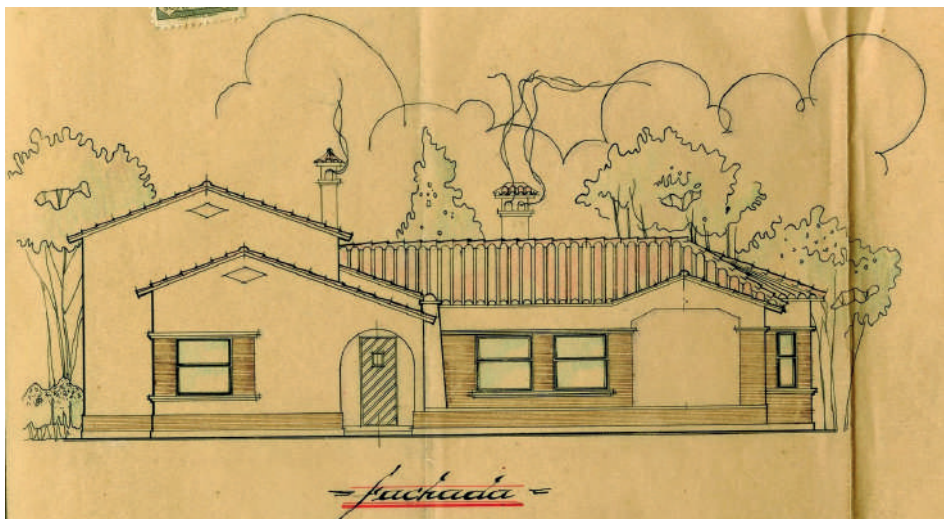
Plano do proxecto de Raimundo Montes Navaza para construír un cine na praza dos Irmáns García Naveira, con proxecto de Santiago Rey Pedreira (AMB c.3404_01) (2)

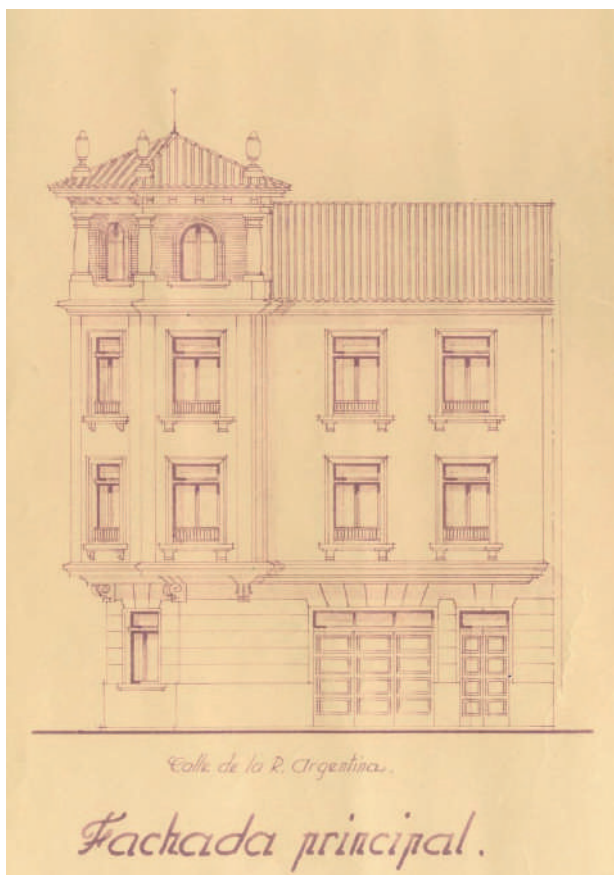
Plano do proxecto de Raimundo Montes Navaza para construír un cine na praza dos Irmáns García Naveira, con proxecto de Santiago Rey Pedreira (AMB c.3404_01) (3)

Plano do proxecto de reconstrución da casa de Dolores Veiga Pandelo en Infesta (AMB c.617_28)

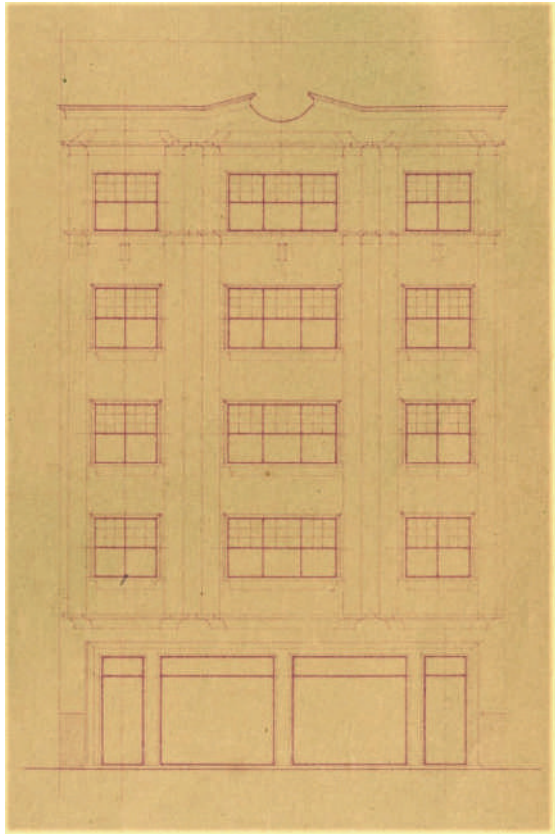

Plano do proxecto presentado por Enrique del Río Carreró para construír unha vivenda-oficina no Camiño da Estación, con proxecto de Leoncio Bescansa Casares (AMB c.627_04)

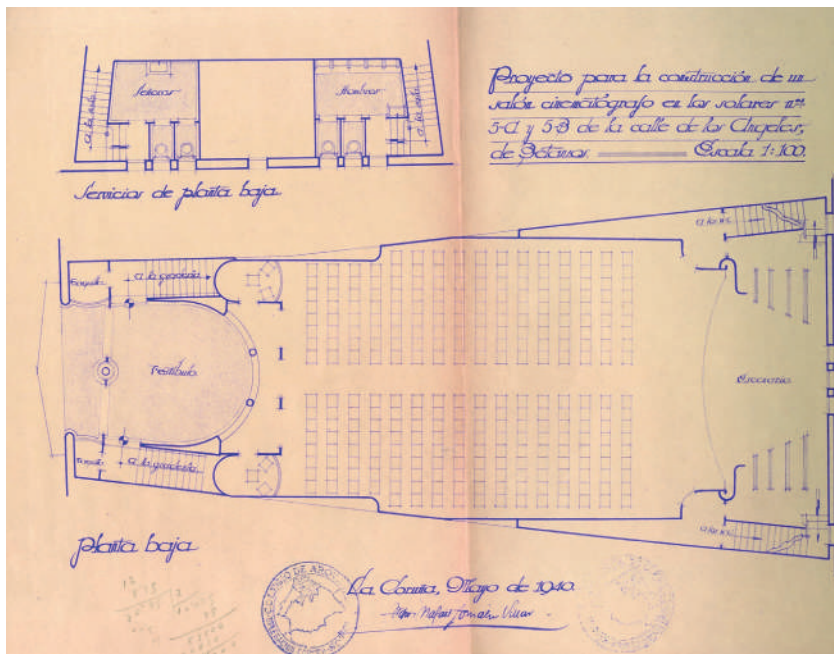

Plano do proxecto presentado por Antonio Noguerol Otero para construír un edificio na antiga rúa Argentina, con proxecto do arquitecto Antonio Tenreiro (AMB c.634_41)

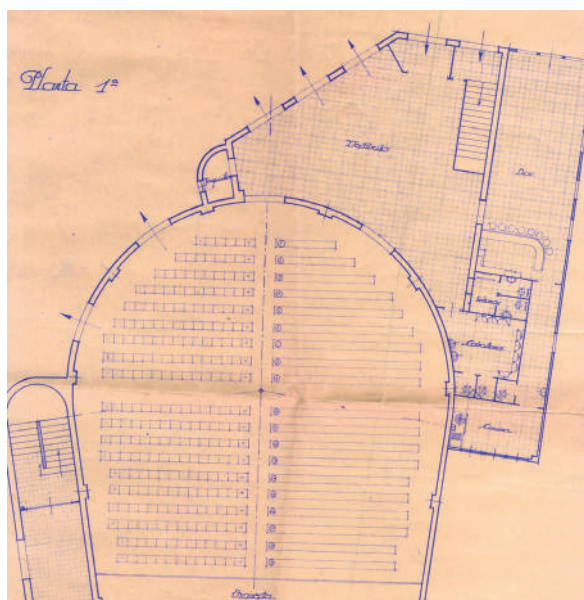
Plano do proxecto presentado
por Erundino Gallego Toirán
para construír un edificio na
avenida Jesús García Naveira,
con proxecto dos arquitectos
Santiago Rey e
Juan González Cebrián
(AMB c.626_01)

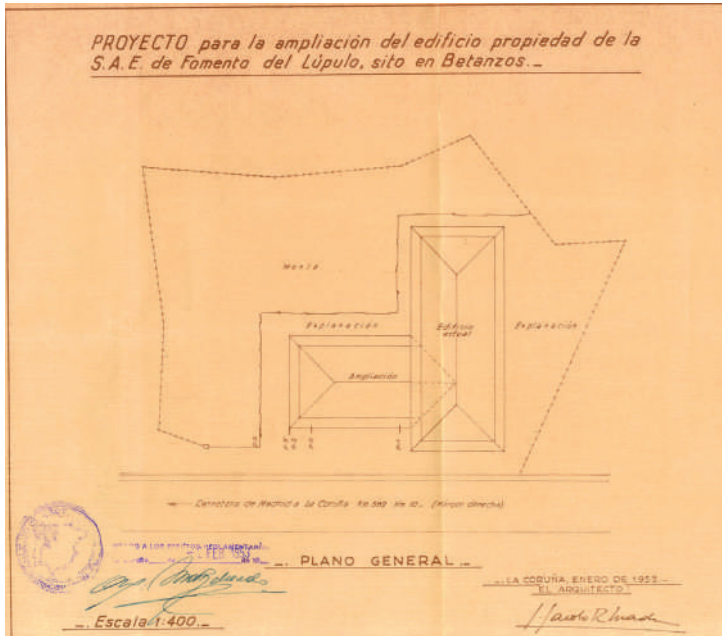
Plano do proxecto de Víctor Díaz Rodríguez para construír un edificio
destinado a cine no Picardel AMB c.615_01

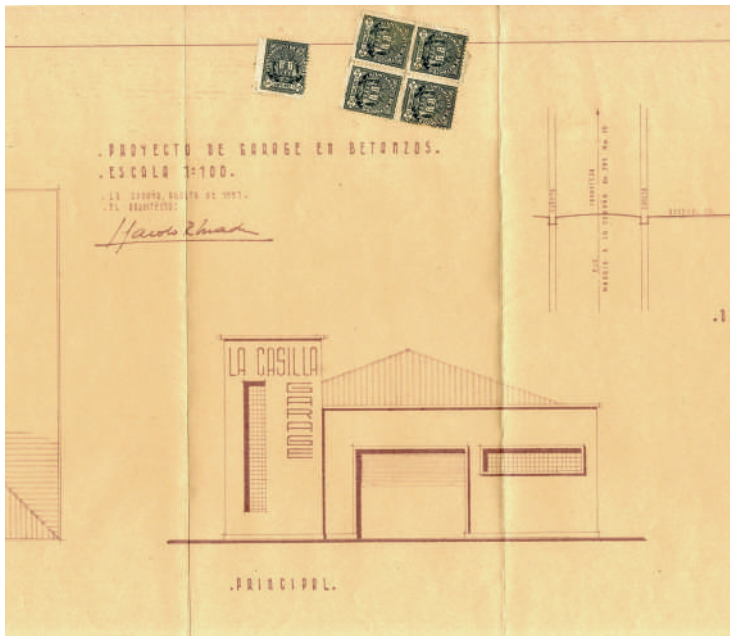
Plano do proxecto solicitado por Víctor Díaz Rodríguez para construír un edificio destinado a cine no Picardel (AMB c.615_01)

Plano interior do cine que pretendía construír Anotnio Blanco Viñas nos números 5A e 5B da rúa dos Anxos (AMB, c.617_01)

Plano do proxecto presentado por Luís Sevilla González para ampliar o secadoiro de lúpulo, con proxecto de Jacobo Rodríguez Losada (AMB c.630_03)

Plano presentado por D. Rafael Fariña Otero para construír un garaxe na estrada da Coruña a Madrid, con proxecto de Jacobo Rodríguez Losada (AMB c.635_60)

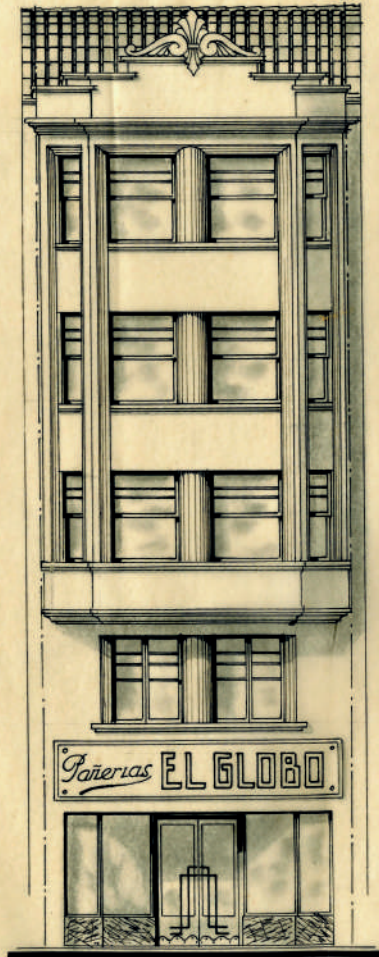
PROYECTO DE RECONSTRUCCION

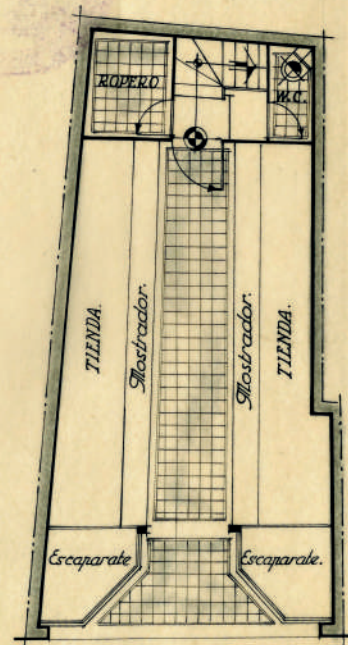
VISADO A LOS EFECTOS REGLAMENTARIOS

La Coruña *2* de *agosto* de *1932*

Adoptado a la vez
[Signature]

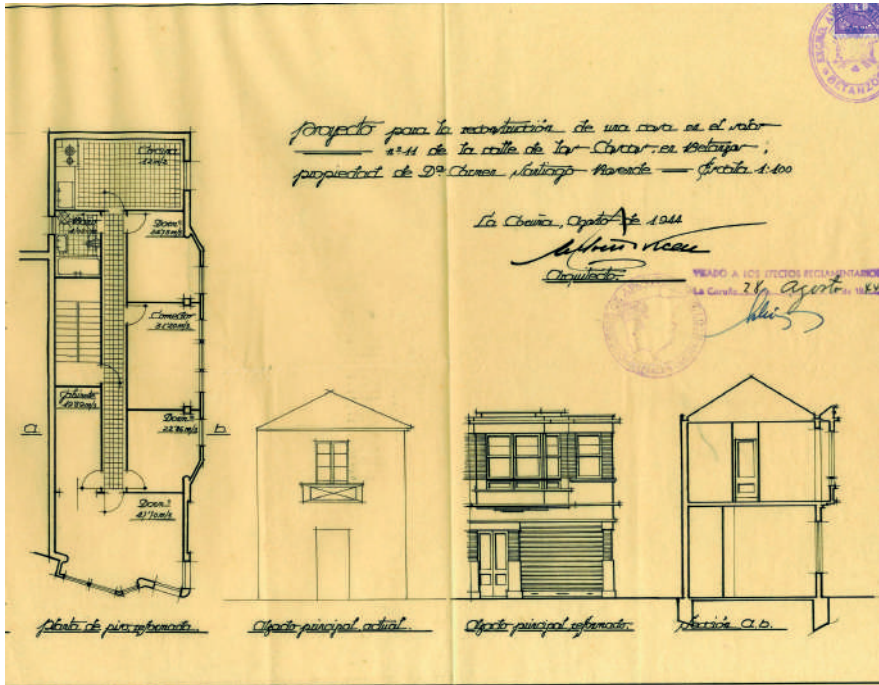

FACHADA.

PLANTA BAJA.

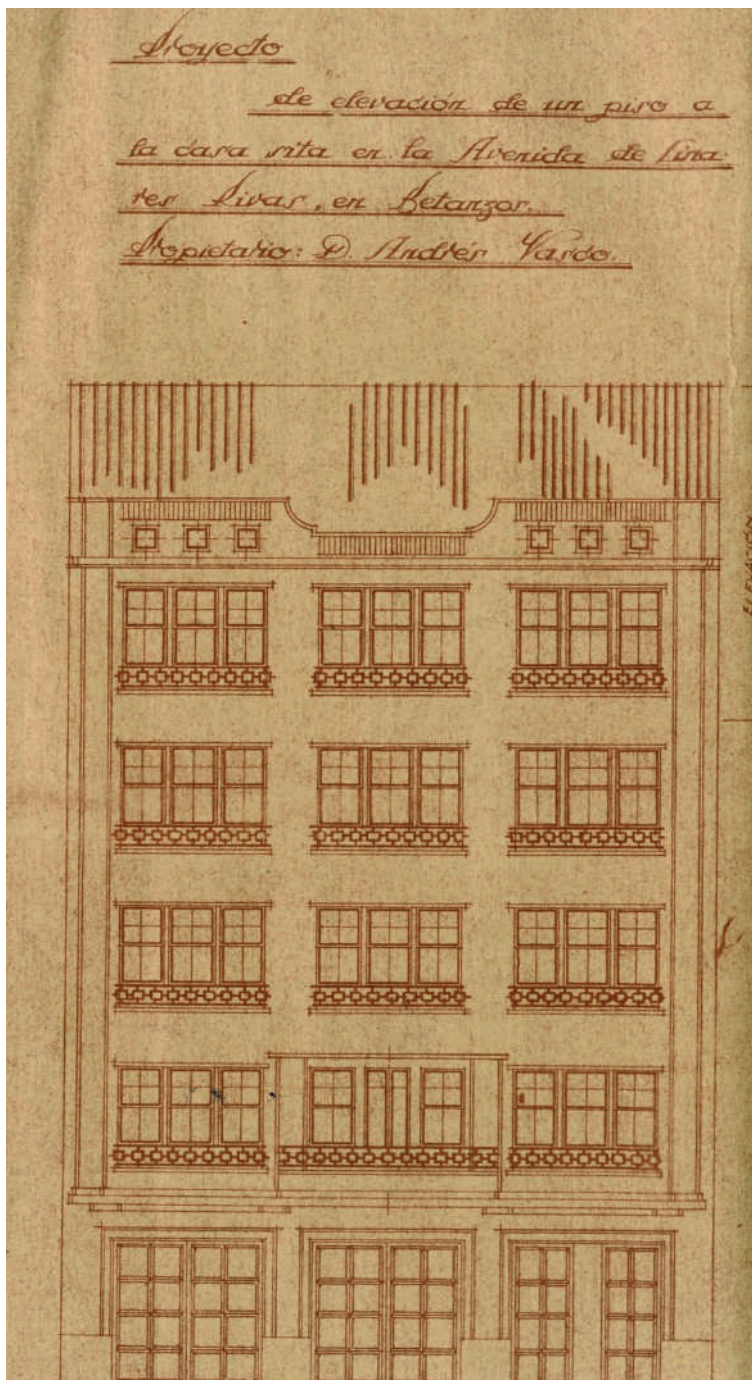
Plano presentado por D. José Veiga Roel solicitando autorización para reconstruir a casa número 2 da rúa Sánchez Bregua, con proxecto de Juan González Cebrián. (AMB c.624_110)

Planos do proxecto de construción da casa de Carmen Santiago Rosendo na rúa das Cascas, proxectado por Antonio Vicens Moltó (AMB c.621_21)

Proxecto da casa de Antonio Sánchez no lugar de Infesta

Proxecto de elevación dun piso á casa sita na Avenida de Linares Rivas
propiedade de Andrés Vasco

NOTAS

¹ Por non desviar a atención do lector non entraremos a realizar as análises das biografías particulares de cada arquitecto, mais para ampliar as filiacións institucionais dos diferentes persoeiros, recomendo encarecidamente o proxecto Art-Nouveau Coruña, do arquitecto Alberto Fuentes, centrado na difusión do patrimonio arquitectónico da cidade herculina dende as redes sociais.

BIBLIOGRAFÍA

- ABELLEIRA, M. (2016). *La arquitectura en Galicia durante la Autarquía: 1939-1953*. Tese de Doutoramento da Universidade da Coruña.
- AGRASAR-QUIROGA, F. (1992). “Cubismo y arquitectura racionalista: la vanguardia aceptada”, no *Boletín Académico*, n.º 15, pp. 33 - 41.
- AGRASAR-QUIROGA, F. (1994). “Rasgos diferenciales del racionalismo gallego: tradición y modernidad”, no *Boletín Académico*, n.º 18, pp.12 - 17.
- AGRASAR-QUIROGA, F. (2001). *La composición arquitectónica racionalista en Galicia: forma y esencia de la arquitectura gallega en los años treinta*. Tese de Doutoramento na Universidade da Coruña.
- BARRECHEGUREN FERNÁNDEZ, J. (2020). *Morriña de Cuba. A Coruña a través de sus palmeras*. Asociación Morriña de Cuba, Vigo.
- CABANO VÁZQUEZ, I. (1985). “La arquitectura de Rafael González Villar en Betanzos”, en *Anuario Brigantino*, n.º 8, pp.131-144.
- FERREIRO DÍAZ, C. (2016). “El hormigón en la arquitectura racionalista coruñesa. Un nuevo material para una nueva forma”, en *Tracería: revista de rehabilitación arquitectónica*, n.º 2, pp. 17 - 24.
- LOUZAO-MARTÍNEZ, F.-X. (2015). *Historia de la arquitectura en Galicia: del neoclasicismo a la autarquía*. Universidade da Coruña, Servizo de Publicacións.
- RÍO VÁZQUEZ, A. S. (2014). *La recuperación de la modernidad en la arquitectura gallega*. Tese de Doutoramento da Universidade da Coruña.
- RÍO VÁZQUEZ, A. S. (ed. lit.) (2021). *La Ciudad Jardín coruñesa: textos para un centenario*. Universidade da Coruña, Servizo de Publicacións.
- VÁZQUEZ ASTORGA, M. (2008). “La arquitectura de los años treinta y cuarenta en Betanzos (A Coruña): su compromiso con el ideario moderno”, en *Anuario Brigantino*, n.º 31, pp. 355 - 374.
- WALTER MUÑOZ, L. (2012). *Santiago Rey Pedreira: constructor de ideas*. Tese de Doutoramento da Universidade da Coruña.